

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 22.**

Bónis György

A Hármaskönyv

**Bónis György (1914–1985) jogtörténész, akadémiai doktor
postumus írása, amely 1990-ben, az 1894-es latin–magyar
kétnyelvű Werbőczy Tripartitum utánnyomásának
előszavaként jelent meg
a 'Tudománytár' könyvsorozatban**

**A tanulmányt sajtó alá rendezte
és a 'Tudománytár' könyvsorozatot szerkesztette:
Gazda István**

**Téka Könyvkiadó
Budapest, 1990**

A HÁRMASKÖNYV

1. Werbőczy, a jogász és politikus

Werbőczy István élete és tevékenysége a Mohács előtti magyar állam és az 1526 utáni, a Habsburgok és a törökök között megosztott ország időszakával esik egybe. Születési éve feltehetőleg azonos az egyik leghíresebb reneszánsz uralkodó, I. (Corvin) Mátyáséval (1458); s a budai várban halt meg (1541), amelyet röviddel előbb a szultán csellel vett be. Ezek az időpontok egy hosszú életet ölelnek fel, egy kisnemes viszontagságos életútját, amelyet magas állások elnyerése és mindig újabb birtokok megszerzése töltött ki, de kijutott a számkivetettség, a magas méltóságból való bukás is; tele követi küldetésekkel, országgyűlési beszédekkel, tárgyalásokkal, zsarolásokkal, másrészt veszteségekkel, csalódásokkal, meneküléssel és megaláztatásokkal. Úgy tűnik, hogy az utókor is megismételte ezen antitéziseket: négy évszázados, kritika nélküli dicséret után Werbőczy a szocialista történetírásban a magyar nép főellenségeként bélyegeztetett meg, a kapitalista Magyarországon, Budapesten létrehozott emlékműve pedig megsemmisítésre került. Mindezen paradox események kulcsa a jogász és a politikus jellemében rejlik: akár „pártvezető”, akár jogtudós, Werbőczy mindig is a közép- és kisnemesség képviselője volt, egy olyan rétegé, amely uralmát bizonyos mértékig 1945-ig fenntartotta.

Werbőczy István felmenői a XV. század közepe óta ismertek. Nagypapa Luxemburgi Zsigmond asztalnoka volt, aki egyik fiával, az „írástudó” Jánossal együtt az Ugocsa megyei Werbőczöt (Verbőc) szerezte meg családi birtokként, és ezzel a család új előnevet kapott. Az asztalnok nagypapa másik fia Kerepeczy (Werbőczy) Oszvald Deák Apollóniával kötött házasságából született a híressé lett István. Az, hogy Oszvald testvére, János ügyvédként működött és még megyéjében a szolgabíróságot is magáénak tudhatta, a tehetséges unokaöcs, István iskoláztatása szempontjából bírhatott jelentőséggel; biztosat azonban erről nem tudhatunk. A krakkói egyetem anyakönyvei elárulják, hogy István neve 1492 tavaszán szerepel a matriculában, de a tudomány világába tett kirándulása csupán egy félévig tartott, minthogy a királyi kúriában már megkezdett szolgálatát ősszel folytatta. Oly elegánsan alkalmazott latin, görög és német nyelvtudását állítólag egy hazai dómiskolában szerezte.

* A jelen tanulmány eredetije német nyelven készült.

A szabad művészetekben járatos fiatalember szakismereteit pártfogói leginkább a királyi kancelláriában és kúriában kamatoztathatták. Valószínűleg a Judex Curiae, a hatalmas Báthori István támogatásával jutott Werbőczy István is az udvarba. 1483-ban és 1484-ben konzervátorként, vagyis levéltárosként és őrzőként a királyi donatiónkönyvekkel foglalatoskodott. Neve azonban a következő években nem bukkant fel, egészen az 1492-es év végéig, amikor is a királyi kúria jegyzőjeként látjuk viszont. E „köztisztviselőség” nem akadályozta azonban abban, hogy a későbbi pártvezér, a kevésbé vagyonos nemes Szobi Mihály jegyzőségét vezesse. Ura már 1498-ban néhány birtokrészletet ajándékozott neki Nógrád megyében, később pedig Erdélyben Vécs várát is. Ezzel kezdődött meg Werbőczyék birtokgyarapodásának hosszú sora.

Nemességi politika és jogi szolgálatok vezették őt céljaiban. Az 1500-as évben megfogalmazta a nemesség panaszait és kívánságait az országgyűlésen, és ilyenformán az azt kimondó törvénycikk előkészítésében is részt vett. Feltehetőleg e tevékenységével tekintélyt szerzett, s ennek nyomán őt a királyi tanács nemesi ülnökévé választották. Ötödik évtizedében járt, amikor az 1502-es év végén egy újabb, régóta várt jogászai álláshoz jutott: az új Judex Curiae, Bazini és Szentgyörgyi Péter országbíró protonotáriusa, azaz ítélőmestere, bírói helyettese lett. Ez a magyar fejlődésnek megfelelő vazallusi állást jelentett a mágnásnál; s minthogy Szentgyörgyi Péter az erdélyi vajda jogaival is rendelkezett, familiárisa, Werbőczy ellátta az erdélyi bírói helyettesi tisztét is. Munkaidejét Buda és az erdélyi törvényszék között kellett hát megosztania, az ülések rendjéhez igazodva.

Mint ismert, a királyi kúria négy ítélőmestere, valamint a szlavón és erdélyi ítélőmesterek is a legnagyobb gyakorlattal rendelkező jogászok voltak a középkori magyar bírói ítélkezésben. Érthető hát, hogy II. Ulászló a jogszokásokról régóta várt hazai összefoglaló munka összeállítását a Judex Curiae ítélőmesterére bízta. (Erről még szót ejtünk.) Werbőczy szabadidejében – amely kétfajta bírói feladata közt maradt – szövegezte *Hármas-könyvét*. Minthogy műve 1514-ben nem jutott törvényerőre, s a nagybirtokosok ellenállását is érezte, az 1515-ös év folyamán mindkét tisztét feladta. Csak 1516-ban, a II. Ulászló halála utáni zűrzavarban, a tizesztendő II. Lajos látszaturalkodása alatt nyerte el új posztját, s lett királyi személynök. E rang tulajdonosa Corvin Mátyás törvénykezési reformja óta – 1464-től – bár nem a legmagasabb posztot betöltő, de a kúria legbefolyásosabb bírója volt. Ezt az állást mindig egyházi személyek kapták; most azonban – az országgyűlés kívánsága szerint – egy világi jogtudósnak jutott. Ez a tiszt lehetővé tette Werbőczy számára, hogy befolyását erősítse és birtokait gyarapítsa, valamint hogy a napi politikában vezető szerepet játsszék. A katasztrofális mohácsi csata előtti években többször delegációk

szószólójaként külföldre küldték ki; s ennek során szólította fel a velencei államot, a pápát, a wormsi és a nürnbergi birodalmi rendeket is, hogy nyújtsanak segítséget országának a török veszedelemre tekintettel. E funkciójában néha nagyfokú naivitást is mutatott: ámbár tudott latinul, a velencei tanácsnak magyarul tartott beszédet, Wormsban pedig megkísérelte Luther Mártont – jó bor mellett – reformatori elképzeléseitől eltéríteni. 1521-ben a rövid életű rendi pénzügyigazgatóság birodalmi kincstárnoka lett. Emellett mecénási szerepet is játszott, s egyebek között a latin költő és magyar humanista Janus Pannonius elégiái kiadását támogatta Bécsben. Nagyonalúságát humanisták dicsőítő, dagályos költeményei is bizonyítják.

Politikai befolyása ezidőtájt jutott a legmagasabbra. Mint ahogy 1505-ben az idegen királyság elleni országgyűlési határozatot kimondatta (mindenesetre hatástalanul), ugyanúgy a 20-as években a rákosi gyűlés – illetve ahol a nemesi tömegek, azaz a diéta máshelyütt összejött – egyik legnépszerűbb szónoka lett. Az arisztokratikus kormány krízise és az országban uralkodó visszaállapotok annak a kisnemességnek az elégedetlenségét robbantották ki, akik Werbőczyt az 1525-ös hatvani diétán az ország legfőbb világi méltóságára, a nádorságra emelték. A rendi politika változásait jól ismerő Werbőczy számára ez kudarcra végződött és csupán egy rövid évig szolgálhatott comes palatinusként. Ámbár megkísérelte népszerűségét minden áron növelni, így a ferencrendiektől átvett szokatlan címmel – regni Hungariae servus – is, de a főnemesi reakció gyorsan túlsúlyba jutott, s 1526 áprilisának végén egy másik országgyűlés elmozdította őt, sőt Szobival együtt még ki is közöcsítették (nota infidelitatis). Bukása feltehetőleg megmentette az életét: a pusztító 1526. augusztus 29-i mohácsi csatát visszavonultságban élhette meg. A kettős királyválasztás után – elveinek megfelelően – az alkalmatlan király, Szapolyai János pártjára állt, s az ő oldalán a korábban mindig a papság által betöltött kancellári hivatalt viselte. Urát külföldre, az emigrációba is követte és 80. életévében fáradságos követséget is vállalt Konstantinápolyba. Meg kellett még élnie, hogy 1541-ben a törökök titokban, csellel bevegyék Budát (hogy ezt követően azt 150 évig uralmuk alatt tartsák). Az egykori mamutbirtokokkal rendelkező és ítélkező jogász a régi fővárosban fejezte be életét, mint a törökök által leigázott lakosság fölé kinevezett judex. Néhány hónappal később ott hunyt el egyik dühkitörése következményeként.

Werbőczy életpályájának mérlege kétségkívül negatív. Ugyanaz az ember, aki 1514-ben a felkelő parasztok elleni megtorló és büntető intézkedéseket segítette megfogalmazni, és aki az 1525-ös beszercebányai bányászláadás vezetőit is bitóra juttatta, fogalmazta meg művében a nem nemesek röghöz kötését kimondó cikkelyeket (*Perpetua Ruscititas*). Politikai céljai sem váltak valóra, sőt fia, Imre Tolna megyei főispán az apa ősel-

lenségét, I. Ferdinándot szolgálta. A család fiágon a XV. század vége előtt halt ki. A *Tripartitum* azonban 450 éven át tovább élt rendkívüli népszerűség mellett. A fenntartás nélküli osztályfoglaltság, – amelyet manapság élesen elítélnék, – a nemesség Bibliájává tette ezt a művet, szerzőjét pedig Magyarország nemzeti hőségévé avatta.

2. A Hármaskönyv keletkezése és szerkezete

Az európai jogi könyvek sorában Werbőczy műve szerény helyet foglal el. Nemcsak „Glanvill” és Bracton, Beaumanoir és Eike von Repgow előzték meg, de Andreas von Dubé (1400 körül) és Kornel Viktorin von Vsehrd (1500 körül) is Csehországban. A szokásjogra vonatkozó feljegyzések is idősebbek a *Hármaskönyv*nél, csak a balkáni országokban kellett még sokáig várni egy hasonló műre. Úgy tűnik, hogy az erősen központosított bíráskodású Magyarországon kialakított és kifejlesztett jogszokások a gyakorlatban a tanult jogtudósok révén kellően ismertté váltak, úgyhogy az ország évszázadokra nélkülözhetett volna egy jogkönyvet. Azon paradox véleményre hajlunk, hogy a Luxemburgi Zsigmond uralkodása óta a jogviszonyokat nagymértékben alakító törvényalkotás, amely egyébként nem konzekvensen került alkalmazásra, a jogi életben bizonytalanságot okozott. A Mátyás király-féle ún. *Decretum Maius* (1486) volt az első, amely ki nyomtatásra került, s bár két kiadást is megélt, a király halála (1490) után hatályon kívül helyezték. II. Ulászló törvényei, amelyek egymásnak sokban ellentmondottak, csak az általános zűrzavarhoz járultak hozzá. Így könnyen érthető, hogy a közvélemény mind hangosabban követelte a szokásjogok összefoglalását. A 1498:6. tc. és az 1500:10. tc. Liszkai Ádám protonotáriust, illetve a királyi kúrián lévő ülnöktársait bízta meg ezzel a feladattal; e kívánság azonban teljesítetlen maradt. Ezért kérte fel azután az uralkodó (vagy annak egyik tanácsosa) Werbőczy István protonotáriust e feladat elvégzésére, a megbízatás időpontja azonban nem ismert. Bár Werbőczy nem dolgozott minták nélkül, állítólag e munkára sok évet szánt. A *Hármaskönyvet* végül is 1514-ben terjesztette elő az uralkodónak, röviddel a felkelő parasztok véres fegyverletétele után. A király a kéziratot a Rákosmezőn ülésező országgyűlésnek küldte meg, akik annak felülvizsgálatát egy bizottságra bízta. A bizottság tíz tagja – akiknek a nevei a királyi engedélyezésekben felsoroltattak – a szerző nemesi kollégája volt, protonotáriusok és más elismert (nem tanult) ülnökök. Így azután nem sok időt fordítottak a kézirat alapos áttanulmányozására, mert már néhány nap múlva pozitív javaslatot terjesztettek a rendek elé. A plénum csatlakozott e véleményük-

höz, és azt javasolta a királynak, hogy „az ország jogát” hagyja jóvá, majd azután lássa el pecsétjével és küldje szét a törvényhatóságoknak. Ez azonban csak részben történt meg: Ulászló november 19-én kiállított egy kiváltságlevelet, amely ünnepélyes transsumptumként az egész művet magába foglalta, és azt a magyar szokásjog hű tükrének nyilvánította, egyben megparancsolta eltartóinak, hogy érvényes törvényként kövessék. Ennek ellenére a *Hármaskönyv* (és az azt magában foglaló okirat) sohasem került megpecsételésre, és az új törvényeknél előírt módon nem küldték meg a megyéknek és a városoknak. Valószínűnek látszik, hogy a mágnások az országgyűlés befejezte után fölénybe kerültek, és megakadályozták, hogy a törvényeknél szokásos végaktus beteljesedjen. Werbőczy azonban személynöki posztjánál fogva nem kívánt a „végsőig” elmenni, így a szokásos szétküldés helyett ennek végeredménye az 1517-es nyomtatott őskiadás lett.

E furcsa eljárást tükrözi maga a nyomtatott kiadás is. A *Hármaskönyv* mondhatni két köntösben került a világ elé. Az egyik fajta a szerzőnek a királyhoz írt ajánlását tartalmazza és a tulajdonképpeni szöveget foglalja magában, a bevezető rész ekkor és a későbbi kiadásokban is – kivéve az őskiadványban – „*praefatio authoris*”-nak, a végső „*operis conclusio*”-nak neveztetik. A másik fajtában maga a királyi okirat is két részre osztozott; az előszót ezekben tradíciószerűen „*approbatio Tripartiti operis*”-nak, az utószót pedig „*regis consensus*”-nak nevezik. Az őskiadványban a nyilatkozat elé került egy 1517. évből származó szerzői előszó is. A későbbi kiadások ezt a kötet végére tették és „*lectoribus salutem*” vagy „*Werbőczius ad lectorem*” felcímmel látták el.

E függelékekben egy prolóógus és három rész (*partes*) olvasható. A szerző megkísérelte, hogy e prolóógus tudományos jelleget adjon, így – 16 szócikkben – magát a jogot, az igazságot, a törvényt, a szokásokat, a bírói tisztséget stb. ismertette. Az intézményrendszer ismertetésekor anyagát három, nem azonos részre osztotta fel: *personae*, *res*, *actiones*. De komoly tévedés volna ettől a klasszikus kultúrára apelláló írótól egy szigorú rendszert elvárni. A 134 cikkely az első részben nemcsak a személyi jogot tárgyalja, de a nemesi vagyoni jogot és a házassági vagyoni jogot is, a második rész 86 cikkelyét a jogforrásoknak és az eljárási jognak szentelte, míg a legrövidebb, az utolsó rész 36 cikkelye a különjogot, valamint a városi és falusi lakosság jogait tárgyalja, végül pedig a zsidók esküjét.

A tervezett szerkezettől való eltérések semmiképpen sem véletlenek; a szerző az első rész elején oly értelemben nyilatkozik, hogy néha „soronkívül” kíván előrelépni, ahogyan azt a bíróságoknál tárgyalt esetek lényege megköveteli. Ebből néhány váratlan dolog származik; így pl. e mű az ország zászlósurait az özvegyi joggal összekapcsolva tárgyalja, vagy az élet- és

vagyonvesztéssel büntetendő cselekedeteket (*nota infidelitas*) a földadományozás szabályai keretében. Így módon a *Hármaskönyv* mintegy az idősebb jogász és egy tapasztalatlan, fiatal praktikáns közötti kötetlen beszélgetés jellegét ölti magára.

Egészében a mű az ítélkezésben alkalmazott szokásjog összefoglalása, ami a címének leginkább meg is felel; a kötetben szórványosan felsorolt törvények viszont csak a mű egy töredékét teszik ki. Minthogy a magyar nemesség jogszokásai elsősorban a magánjogot ölelték fel, a legtöbb ismeretetés a személyi joggal, a tulajdonnal, a család jogi helyzetével, az örökösödéssel és a nemesek szerződéseivel kapcsolatos. Magát a bírósági eljárást részletesen ismerteti, mivel az is a nemesi jogok védelmére szolgált. Államjogról és büntetőjogról nagyon keveset ír, a megemlítésre kerülő elvek azonban lényegesek. A polgárok s az alattvalók jogviszonyait csak érinti, ámbár ez előbbieket sokkal progresszívebbek (azaz jobban át vannak itatva a romanizmus – a római jog elvei – által), mint a természetes gazdaságot feltételező nemesi szokások, míg az utóbbiak a népesség nagy tömegeinek viszonyait tükrözik. A *Hármaskönyv* olvasója előtt e két terület jóformán ismeretlen marad, a nemesi jog finomságait viszont részletesen ismerteti annak szerzője. Megjegyzendő egyébként, hogy „nemességen” Werbőczy az egész magyar (egyházi és világi) uralkodó osztályt értette.

Forrásai további alapos vizsgálatot igényelnek; a mű legjobb ismerője, K. Kadlec is csak érintette ezt a problémát. Legutóbb e kérdésnek a kétsőn megjelent formulagyűjtemények és a szokásjog meglehetősen primitív traktátumai és feljegyzései miatt jártam utána. Arra az eredményre jutottam, hogy Werbőczy a gyakorlati jogászok kezében lévő, a szokásjogi gyűjteményeket továbbadó szabályokat bár ismerte, de ezek tartalmát finomította és tökéletesítette. Ajánlásában és a konklúzióban (a kötet végén) bár ünnepélyesen a régi szokások mellett tesz hitet és a tradíciókra esküszik, ennek ellenére azokat modernizálta. Ez csak kismértékben jelentett romanizálást, amely majdnem kizárólag a teoretikus prológuusra korlátozódik. Kettős munkamódszer is felismerhető a mű e szakaszában és a főrészében. Amikor a szerző a hazai szokásjogot összefoglalta, abban biztonsággal el tudott igazodni, és a korábbi feljegyzéseket saját belátása szerint alakította. Amint azonban a jogelméleti részeket dolgozta fel, a módszertől eltért, és a glosszátorok óta a római és egyházi jogban bevált mozaiktechnikát követte. Méginkább azokat az „olvasópróbákat” használta fel, amelyeket a teológiában és az egyházjogban járatos munkatársai (köztük talán a bécsi minorita Cammers János is) bocsátottak rendelkezésére. Ezek között bizonyára talált egy kivonatot a Lengyelhonban és a Felvidéken széles körben használt *Summa legum Reymundiból*, de lehetséges, hogy e lengyel gyűjtemény 1506-os kinyomtatott változata jutott el

hozzá, mert másképpen nehezen tudnánk magyarázni a Jan Laski politikája iránt megnyilvánuló szimpátiáját. A *Summa* azonban semmiképp sem lett a *Hármaskönyv* fő forrásává.

A XVI. század első évtizedeiben a Jagellók mindhárom országa a tekintélyes törvénykönyveket alkotó országok közé tartozott: a *Lasiego Statutum*, a Vsehrd által írt *Kilenc könyv* és a *Hármaskönyv* egyaránt hosszú időn át hatott. Ami az utóbbit illeti, ahhoz szerzője azzal járult hozzá, hogy – talán a lengyel gyűjtemény inspirációjára – művét 1517-ben kinyomatta.

Ámbár a *Hármaskönyv* többször – már a XVI. század első éveiben is – törvényként (*decretum*) soroltatott fel és szokásjogként számított, formailag a törvény rangját soha nem érte el. Ennek okairól nyilatkozik a szerző az első kiadás előszavában (*lectoribus salutem*), mégpedig igen taktikusan. Azt mondja, hogy az eltávozott II. Ulászló király előbb diplomáciai tárgyalásai miatt, majd halála révén megakadályoztatott abban, hogy ezen ígéretének eleget tegyen. Valójában a „mágnáspárt” lehetett az, amely a jogilag bár alkalmas, politikailag azonban veszélyes művet félretolta. Fő tézise ugyanis, amely mindjárt az első rész elején található, az *una eademque libertas*, éspe-dig a prelátusok, mágnások és nemesek részére: ezek mind (a tényleges társadalmi tagozódással ellentétben) azonos szabadságot élveznek, valamennyien „az országot” képviselik az országgyűlésen, s valamennyien azonos módon tagjai a Szent Koronában megtestesített államiságnak. Werbőczynek a tradicionális elemekre épített, egyedülálló koronátana ugyanezen célt szolgált: történelmileg és teoretikusan meg kívánta alapozni ezt a kitalált egyenlőséget. Ezt a – ténylegesen vezető mágnásság részére – igen veszélyes tant éppen a személynöki méltóságával felruházott Werbőczy nem tudta törvényként kihirdettetni. Meg volt azonban győződve arról, hogy – saját szavaival – „semmi sem károsabb, semmi sem veszélyesebb az országra nézve, különösen a jog gyakorlásában”, mint az, hogy művét el akarják nyomni. Ezért, valószínűleg barátja, Cammers János ajánlására Bécs legjobb könyvnyomtatójához, Johann Singrienerhez (latinosan: Singrenius) fordult.

És 1517-ben az ő sajtója alól került ki a *Hármaskönyv* nyomtatott öspéldánya.